

TRNAVSKÁ UNIVERZITA
Teologický inštitút sv. Alojza Spoločnosti Ježišovej na Slovensku
ALOISIANUM

**KREŠŤANSKÁ SAMIZDATOVÁ LITERATÚRA
PO ROKU 1968**

Diplomová práca

Diplomant: Jozef Roman SVD

Školiteľ: P. Juraj Dolinský SJ

Bratislava 1997

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že som diplomovú prácu vypracoval samostatne s použitím literatúry, ktorú uvádzam.

V Bratislave 24. apríla 1997

Obsah

1. Úvod	4
2. Definícia a dôvody vzniku samizdatovej literatúry	5
3. Rozdelenie a druhy samizdatu	9
3.1. Rozdelenie podľa obsahu	9
3.2. Samizdaty podľa pôvodu	10
3.3. Vydávaný náklad	12
3.4. Periodicita	13
3.5. Technológia vydávania	13
4. Literatúra vydávaná v zahraničí	15
4.1. Zdroje zahraničnej literatúry	16
4.2. Spôsoby pašovania	18
5. Neperiodické samizdaty	21
6. Periodické samizdaty	36
7. Záver	46
Použitá literatúra	48

1. Úvod

Kresťanská samizdatová literatúra po roku 1968, ktorá je témou tejto práce, dnes našťastie patri už minulosti. Je však potrebné pozrieť sa do tejto minulosti, pretože každý takýto pohľad býva poučný a často minulosť vysvetľuje prítomnosť.

Rozsah, kde kresťanský samizdat zasiahol, je veľmi veľký. Možno bez prehánania tvrdiť, že nebolo kresťanskej rodiny na Slovensku, kde by nemali nejaký náboženský samizdat, či už to boli nejaké rozmnožované modlitby, životopisy svätých, rôzne časopisy či odborná literatúra. Taktiež možno povedať, že v samizdate bolo zaangažované veľké množstvo ľudí. Skutočnosti okolo prípravy, výroby a vydávania samizdatov museli byť utajované, ani dnes sa nepodarí zistiť všetkých zaangažovaných autorov, výrobcov a vydavateľov. Z tohto dôvodu si táto práca a myslím ani nijaká iná nemôže nárokovať na úplnosť a kompletnosť zmapovania tak rozsiahlej oblasti. Ďalším dôvodom nenárokovania úplnosti je rozsah tejto práce. Práca chce byť iba jedným z pokusov, ktoré sa v tejto oblasti podnikajú, aby sa zmapovali najvýznamnejšie aktivity slovenského samizdatu a zachovalo sa tak svedectvo o úsilí vyplniť medzeru, ktorá vznikla zložitou náboženskou situáciou v tomto období. Je tiež svedectvom o špecifickom úsilí rozvíjania duchovného života v každých podmienkach, v ktorých sa Cirkev môže ocitnúť, pretože dnes si rozvoj duchovného života nevieme predstaviť bez prítomnosti písanej literatúry.

V úvode by som chcel ešte upresniť, že aj keď uvádzam termíny "kresťanský samizdat", vždy mám na mysli katolícke prostredie, pretože o samizdate v tomto prostredí mám poznatky a nezaoberám sa inými prostrediami, kde tiež samizdaty mohli vychádzať.

2. Definícia a dôvody vzniku samizdatovej literatúry

Slovo "samizdat" sa k nám dostalo z ruského prostredia a jazyka. Je skrátenou verziou slova "samoizdatel'stvo", teda "samovydávanie". Myslím, že originál pojmu samizdat vznikol v takých podmienkach, v akých sa používal aj u nás: v podmienkach útlaku, potláčania normálnej vydavateľskej činnosti materiálov, ktoré vládnuca moc neumožňovala vydať riadne z rôznych dôvodov diskriminácie či už politickej, náboženskej alebo inej.

Čo je samizdat, sa pokúšali definovať niektorí účastníci seminára Listy z podzemia, ktorý sa konal 19. 4. 1996 v Bratislave.¹ Vzhľadom na široký okruh účastníkov, ktorí sa ho zúčastnili, navrhlo sa veľmi širokú definíciu, že samizdatom je všetko, čo bolo napísané pre iných a nemohlo byť normálne publikované, preto to kolovalo v rozličných odpisoch. Trochu užší bol návrh, ktorý definoval samizdat ako materiál, ktorý bol vydaný pre šírenie aspoň v niekoľkých (napr. 10) exemplároch, teda pre určité hromadné šírenie. Také chápanie sa snažilo vylúčiť z okruhu samizdatu práce, správy a rozličné svedectvá príliš osobného, komorného charakteru. Slovo samizdat samo naznačuje, že ide o vydávanie, a preto užší význam sa mi javí ako primeranejší, aj keď naozaj možno chápať samizdat i v prvom širšom rozumení.

Situácia Cirkvi v 70. a 80. rokoch vyrastala zo situácie predchádzajúcich desaťročí útlaku a perzekúcie komunistickým režimom. Skúsenosti s bojom proti Cirkvi počnúc 50-tymi rokmi boli stále využívané. To isté však možno povedať aj o obrane proti tomuto útlaku. Ako sa formovali spôsoby útlaku, likvidovania inštitúcií Cirkvi, seminárov, reholí, zlikvidovania náboženskej tlače, tak sa zo skúsenosti rodili aj metódy, ako sa proti tomu brániť. Na zlikvidovanie

vydavateľstiev náboženských kníh a časopisov, ktoré boli pomerne dobre vybudované a mali funkciu výchovnú i informačnú sa hľadal liek v podobe nelegálne rozmnožovanej tlače. Najprv to boli materiály informačného charakteru, príležitostné obežníky, neskôr sa prechádzalo k rozsiahlejším materiálom. Svedčia o tom výpovede a spomienky ľudí, ktorí v týchto zápasoch zohrávali nejakú úlohu ako aj rôzne záznamy zo súdnych procesov, ktoré boli vedené proti aktérom samizdatu.²

Udalosti roku 1968 zasiahli aj Cirkev. Krátke obdobie dubčekovskej demokratizácie vytvorilo slobodnejšie podmienky pre Cirkev. Aj v oblasti vydávania literatúry sa prejavilo uvoľnenie. Konkrétne výsledky záviseli od pripravenosti a odvahy jednotlivcov, ktorí sa pokúsili niečo vydať. Čo sa podarilo rýchlo pripraviť a vydať, malo šancu na úspech. Po obsadení Československa sovietskymi tankami sa s novým vedením strácali nádeje. Rozbehnuté programy sa ešte ako tak realizovali do r. 1969. So silnejúcou normalizáciou sa všetko vrátilo do predchádzajúcich koľají. V oblasti literatúry to konkrétne znamenalo zase silnú kontrolu štátu nad všetkým, čo sa vydávalo. V jedinom "cirkevnom nakladateľstve" vychádzalo minimum kníh,³ zväčša liturgické knihy, obmedzené množstvo spevníka (JKS) a katechizmu pre školy. Veľmi zriedka vychádzali knihy iného obsahu, výhradne pripravené exponovanými členmi Pacem in terris⁴, ktoré slúžili zároveň ako propagácia tejto organizácie kňazov spolupracujúcich so socialistickým režimom.

Do konca 60. rokov sa vrátili z väzení kňazi, rehoľníci a náboženský aktivisti súdení v 50. a začiatkom 60-tych rokov. Nie všetci sa vrátili zlomení alebo zastrašení, čo sa prejavilo ich

¹ Podnadvpis seminára znel: „Kresťanská samizdatová publicistika na Slovensku v rokoch 1945 – 1989“ a zaoberal sa témami v uvedenom časovom horizonte.

² Porov. MUDr. Silvester KRČMÉRY, *To nás zachránilo*, s. 173, 177, 182, Viktor TRSTENSKÝ, *Nemohol som mlčať*, s. 126, 132- 134, 136, 146. Takých svedectiev sa dá najst' celý rad.

³ Porov. J. ČARNOGURSKÝ, *Väznili ich za vieru*, s. 110-111.

činnosťou. Mnoho z nich sa nemohlo vrátiť do bežnej pastorácie, alebo sa vracali len postupne a pomaly. K tým, čo sa do pastorácie nedostali pribudli tí, ktorí prišli o "štátny súhlas k vykonávaniu duchovenskej činnosti" počas normalizácie. Tiež nechcem zabudnúť ani na kňazov s pastorácie, ktorí mali odvahu a hľadali nové účinné pastoračné formy. Tak vznikalo podhubie, z ktorého vyrastala obnova Cirkvi aj vedľa jej oficiálneho tradičného pastoračného pôsobenia. Hlavne v mestách začali vznikať náboženské krúžky najmä medzi mládežou. Nadväzovalo sa tiež na niektoré tradičné formy z minulosti - tretie rehoľné rády, ružencové spolky, rôzne podujatia miništrantov a podobne. Z duchovným rastom vznikali ďalšie potreby prehlbovania sa a štúdia. K tomu bola potrebná literatúra. Po krátkom období slobody 68. roku, keď kde tu niečo vyšlo a tiež sa doviezla literatúra zo zahraničia, napr. z Ríma z Ústavu sv. Cyrila a Metoda, pre nedostatok bežných vydaní sa začali mnohé tituly opisovať a cyklostylovať. Na bohosloveckej fakulte v Bratislave sa to stalo tradíciou, pokiaľ to nebolo znemožnené.⁵ Nakoľko bolo možné, zháňala sa literatúra aj zo zahraničia, ktorá k nám prúdila rôznymi cestami i spôsobmi. Začali sa objavovať cyklostylované texty, väčšinou neperiodické.

Keď v druhej polovici 70. rokov rástol počet krúžkov, úmerne tomu rastu pribúdala aj samizdatová literatúra. Postupne bolo potrebné vydávať aj metodické pomôcky a rôznu odbornú študijnú literatúru. Ukazovala sa potreba vzájomného prepojenia a koordinácie jednotlivých spoločenstiev, zvlášť ak sa malo niečo spoločné zorganizovať. Začiatkom 80. rokov sa rozbiehali čoraz väčšie púte na mariánske pútne miesta. Všetky tie prejavy duchovnej aktivity boli napomáhané vzájomným informovaním a povzbudzovaním sa

⁴ Napr. kniha *Jeho meno bolo Ján*, od zodpov. redaktora Š. ZÁRECKÉHO, rok vydania 1983.

⁵ Touto činnosťou boli ovplyvnení neskorší samizdatoví vydavatelia z radov kňazov napr. Jozef Oprala, Michal Vaško a ďalší.

jednotlivých spoločenstiev a tu začínalo mať význam pravidelné informovanie prostredníctvom periodických samizdatov vydávaných na spôsob "časopisov".

Rozrastajúca sa činnosť krúžkov nemohla uniknúť pozornosti režimu a najmä zložkám, ktoré si režim na to vydržiaval - Štátnej bezpečnosti. Dochádzalo k súdnym procesom, domovým prehliadkam a iným perzekúciám jednotlivcov i celých skupín. Jedným z účinných prostriedkov, ako sa brániť perzekúcii, ak už došlo k prezradeniu, bola vzájomná solidarita. Aby bola možná, musel sa o prenasledovaní dozvedieť širší okruh solidarizujúcich sa ľudí. To predpokladalo vybudovanie informačných sietí a systému prepojenia. To bol ďalší dôvod, prečo sa začalo prehlbovať pravidelné informovanie cez periodické "časopisy".

3. Rozdelenie a druhy samizdatu

Pri definovaní samizdatu vznikli ťažkosti, ako ho definovať, a teda čo zaradiť medzi samizdat a čo nie. Je to spôsobené veľkou rozsiahlosťou popisovanej oblasti. Podľa širšieho chápania samizdatu tu patri cela škála materiálov počnúc rôznymi modlitbami, ktoré boli "rozklepávané" na písacom stroji až po veľké publikácie rozmnožované či tlačené pre niekoľko stoviek či tisícov čitateľov. V tejto kapitole by som sa preto chcel venovať rozdeleniu písomností a popisu rôznych druhov samizdatu.

Samizdatovú literatúru môžeme rozdeľovať podľa rozličných kritérií a hľadísk. Pre roztriedenie je dôležité, aký je:

1. obsah
2. pôvod
3. vydávané množstvo
4. periodicita
5. spôsob vzniku, výroby.

Mohlo by sa tento zoznam určite rozširovať o ďalšie hľadiská. Jedno z nich by mohlo byť tiež to, aký význam a akú úlohu mali v živote Cirkvi a v rozvoji duchovného života, v evanjelizácii i v živote spoločnosti vôbec. Takéto kritéria sú však subjektívne vzhľadom na toho, kto udalosti hodnotí, vždy sú interpretovaním práve tak, ako všetky historické udalosti a preto nie vždy jednoznačné.

3.1 Rozdelenie podľa obsahu

Obsah samizdatov, ako som už vyššie naznačil, bol veľmi rôznorodý a mal veľmi široké spektrum. Takmer v každej oblasti života viery boli nejaké potreby a preto aj dôvody vytvárania

samizdatovej literatúry. Z hľadiska obsahu sa samizdaty dajú triediť do niekoľkých kategórií:

Podľa oblasti, v ktorých niečo vychádzalo, to bolo:

- teológia
- filozofia
- katechetika a rôzne pomôcky pre katechézu
- história, cirkevné dejiny, životopisy svätých
- cirkevné dokumenty
- duchovný život
- publicistika (literatúra faktu, správy zo života Cirkvi atď).

V týchto spomenutých oblastiach išlo spravidla o neperiodickú literatúru. Často išlo o literatúru určenú pre vnútornú potrebu rehoľných komunít, kde bola využívaná na formáciu, štúdium filozofie a teológie a samizdaty boli nápomocné aj pri organizovaní rehoľného života vôbec.

Z formálneho hľadiska samizdaty mali tiež široké spektrum: od monografie cez zborníky rôzneho druhu až po jednotlivé štúdie a články vydávané separátne pre nejaké príležitosti alebo neskôr, keď sa vytvorili podmienky, vychádzali v časopisoch.

3.2 Samizdaty podľa pôvodu

Podľa pôvodu by som chcel rozdeliť samizdatovú literatúru z hľadiska autorstva: napriek vonkajším nepravým pomerom vznikala na Slovensku domáca tvorba a pracovalo sa aj so zahraničnou literatúrou - pracovalo sa na prekladoch.

Medzi domácimi autormi nájdeme celý rad kňazov, rehoľníkov ale aj laikov. Nepodarí sa mi vymenovať všetkých, pretože sa takmer nikdy pod svoje diela nepodpisovali, alebo uvádzali len ťažko identifikovateľné pseudonymy a skratky. Poznali ich len "zasvätení" -

ich najbližší spolupracovníci alebo redaktori či vydavatelia týchto periodických či neperiodických publikácií. Občas sa dajú dodatočne identifikovať podľa dnes už normálne tlačou vydaných verzií. Medzi najznámejších autorov patrili: Ján Chryzostom kardinál Korec, celý rad kňazov - Ladislav Hanus, Emil Krapka, Štefan Šmálik, Ján Beňo, Štefan Hatala, Andrej Dermek, Viktor Trstenský, Ján Mága. Janko Silan, Kútnik Šmálov a iní; sestra Bernadeta Pánčiová a z laikov napr. Ján Letz. ale na úrovni autorov článkov a prispievateľov časopisov aj mnohí iní. K autorom s najrozsiahlejšou tvorbou patrí predovšetkým otec kardinál Korec. Programovo vytváral Knižnicu viery, ktorá mala ponad 60 titulov a okolo ďalších 30 bolo v pláne.⁶ Ide prevažne o duchovnú, historickú, biblickú a exegetickú literatúru, ku koncu obdobia sa objavuje aj apologetická korešpondencia rozsahu desiatok strán. Medzi tvorcov filozofickej a teologickej literatúry môžeme zaradiť otcov Emila Krapku a mnohých nepodpísaných autorov z okruhu jezuitov, Ladislava Hanusa a jeho okruh na Spiši a filozofa Jána Letza. K autorom faktu patril v spomínanom období najmä Mons. Viktor Trstenský, ktorého rozsiahla spoločensko-apologetická korešpondencia vychádzala jednotlivo i v brožúrkach s názvom *Paberky*. Štefan Šmálik sa venoval prevažne cirkevným dejinám. Známe je najmä dielo *Boží ľud na cestách* s podtitulom *Cirkev v 49 pokoleniach* a druhé dielo - *Veľký štyridsaťročný pôst Cirkvi na Slovensku*.

Možno ešte viac ľudí sa venovalo prekladaniu. Ich mená sa však vo veľkej väčšine na prekladoch neobjavovali ani v pseudonymoch či iniciálkach. Medzi najznámejších prekladateľov možno zaradiť Jána Mastyláka,⁷ ktorý sa v niektorých knihách podpisoval pseudonymom Ivan Mariánov, Štefana Šmálika. Ladislava

⁶ Na formáte A5 vyšla bibliografia pod názvom KOREC J. Ch., *Knižnica viery*. Je to zošit o 62 stranách, kde je zoznam napísaných ale aj pripravovaných diel, uvedený počet strojopisných strán a názvy kapitol.

Hagovského,⁸ Ferdiša Takáča, Emila Krapku,⁹ Jána Letza,¹⁰ ale na prekladoch pracovali i mnohí iní.

3.3 Vydávaný náklad

Význam samizdatov rástol s dosahom, ku koľkým ľuďom sa dostal. To záviselo od počtu, v ktorom bol vydávaný. Pre duchovný rast jednotlivca mohol mať veľký význam hociktorý samizdat, ktorý sa k nemu dostal a pomohol vyplniť medzeru v duchovnej literatúre bez ohľadu na to, či bol len "preklepaný" na stroji v pár exemplároch, alebo vydaný hromadne cyklostylom alebo ofsetom. Z tohto dôvodu bol rozhodujúcejší skôr obsah a naplnenie potrieb jednotlivca. Ale ak mal nejaký samizdat ovplyvniť väčší počet ľudí, väčšiu šancu mali hromadne vydávané - rozmnožované samizdaty. Náklad samizdatu bol rozhodujúcim činiteľom efektívnosti napríklad pri informačných funkciách časopisov. Z tohto hľadiska niektoré časopisy napriek ich dlhému obdobiu vydávania mohli ovplyvňovať len relatívne malý okruh ľudí a zachovali si tak charakter lokálneho časopisu známeho len pomerne úzkej skupine ľudí. Je pravdou, že samizdaty často kolovali z rúk do rúk, niekedy až do zadržania a niekedy sa úplne nekontrolovane ďalej rozpisovali, napriek tomu "technológia písacieho stroja" im nemohla zásadne zväčšiť akčný rádius. Podobne to bolo nielen z časopismi, ale aj z väčšími publikáciami.

Väčší spoločenský význam mali samizdaty, ktorých náklad dosahoval niekoľko stoviek, mohli sa a väčšinou sa aj rozšírili vybudovanými distribučnými sieťami po celom Slovensku. V takých

⁷ Podľa jeho záznamov – zoznamu preloženej literatúry v rokoch 1969-1989 preložil okolo 90 titulov menšieho i väčšieho rozsahu.

⁸ Porov. František MIKLOŠKO, *Nebudete ich môcť rozvrátiť*, vydavateľstvo Archa, Bratislava 1991, s. 124.

⁹ Tieto mená autorov a prekladateľov sa objavovali najmä v príspevku P. Petra Murdzu o neperiodickej samizdatovej literatúre na spomínanom seminári *Listy z podzemia*.

¹⁰ Ján LETZ, *Život v hľadaní pravdy*, kapitola Prekladateľská činnosť s. 63-66.

nákladoch vychádzalo v 80. rokoch niekoľko časopisov i kníh. Desiatky a stovky exemplárov dosahovali aj distribúcie pašovaných kníh tlačených na Západe a dopravovaných na Slovensko rôznymi cestami. Azda najrozšírenejšou knihou toho druhu bolo Sv. písmo - Nový zákon, ktorý vyšiel niekoľkokrát v zahraničí a dostával sa tu v stotisícových nákladoch. Pozoruhodné bolo najmä to, že hoci sa jednalo o katolícke vydanie, tlačili ho a dodávali veľmi často naši odlúčení bratia, pokiaľ mi je známe, baptisti. V oblasti literatúry to bolo nesmierne plodné obdobie ekumenickej spolupráce, kde literatúra prúdila oboma smermi medzi jednotlivými cirkevnými spoločenstvami.

3.4 *Periodicita*

Periodickými samizdatmi boli tlačené materiály, ktoré sa začali vo väčšej miere objavovať v 80-tych rokoch a ktoré sa postupne tvarovali ako časopisy alebo svojho druhu zborníky pravidelne vychádzajúce. Druhú skupinu podľa kritéria periodicity tvoril zbytok literatúry, ktorý vychádzal, či to už boli materiály knižné, alebo príležitostné štúdie či články vychádzajúce jednotlivo - jednorazovo.

3.5 *Technológia vydávania*

Od technológie rozmnožovania bol závislý počet a často aj kvalita tlače samizdatu. Najjednoduchšie samizdaty vznikali a rozmnožovali sa písacími strojmi. Na jedno "preklepanie" bolo možné vložiť do stroja štandardne 10, výnimočne 12 - 15 kópií, na pomerne tenkom prieklepovom papieri. Posledné kópie už boli horšie čitateľné, písmo bolo málo ostré. Ak bolo treba použiť hrubší papier, dalo sa urobiť iba 5-6 exemplárov. Efektívnejším rozmnožovaním boli

liehové technológie nazývané tiež ormig, kde sa dosahovalo okolo 50 - 70 exemplárov. Cyklostylované texty mohli dosahovať počet niekoľko sto exemplárov, presahovali aj tisícku. Ich kvalita závisela od kvality cyklostylového stroja, od nastavenia a pozornosti obsluhy pri rozmnožovaní. Dala sa dosiahnuť relatívne dobrá kvalita takmer bez ohľadu na počet exemplárov. Od polovice 80 rokov vstupovali do hry kopírovacie stroje. Medzi prvé patrili "kostary". Vyžadovali si špeciálny zinkoxidový papier, dalo sa kopírovať iba na jednu stranu. Postupom času sa technológie kopírovania neustále zlepšovali a stávali sa dostupnejšími. Kvalita bola obyčajne lepšia ako z bežných dovtedajších rozmnožovacích strojov, ale boli náročné na zaobstarávanie, papier a spotrebný materiál, málokto mohol týmto spôsobom kopírovať väčšie množstvo alebo rozsiahlejší materiál. Technickým vrcholom bola ofsetová tlač realizovaná väčšinou na malých ofsetových strojoch, dosažiteľná kvalita bola uspokojujúca pri pozornej obsluhu a počet limitovali väčšinou už len zdroje papiera alebo iné netechnické faktory, napr. bezpečnostné.

4. Literatúra vydávaná v zahraničí

Dalo by sa konštatovať, že po slovensky vychádzajúca literatúra v zahraničí v úzkom chápaní slova "samizdat" vlastne nepatrí k samizdatovej literatúre. Mohlo by sa to zdôvodniť tým, že vychádzala v iných krajinách legálne, bežným spôsobom v tlačiarňach. Platilo by to v plnej miere o takých knihách, ktoré boli určené pre Slovákov žijúcich za hranicami Slovenska po celom svete. Ale mnoho vydaní slovenských kníh (a čiastočne to platí aj o časopisoch) bolo vydaných v zahraničí práve pre ten účel, aby boli dopravené na Slovensko. Tieto knihy môžeme plným právom začleniť medzi samizdaty nie z hľadiska ich výroby, ale z hľadiska ich získavania na Slovensku. Z hľadiska ciest ich získavania a distribúcie ba dokonca i vlastníctva¹¹ - rovnakého alebo niekedy ešte väčšieho rizika¹² - ich môžeme celkom "zrovnoprávniť", postaviť na tú istú úroveň ako domáce samizdaty.

Ďalším argumentom pre zaradenie niektorých v zahraničí vydaných kníh medzi samizdaty je to, že boli napísané alebo preložené na Slovensku a potom sa dostali na vytlačenie do zahraničia. Niektoré kolovali na Slovensku ako samizdaty ešte pred vydaním tlačou. Ako príklady by som uviedol niekoľko kníh od kardinála Korca: *Ježiš zďaleka a zblízka*, *Základy* a celý rad ďalších. Priamo ako samizdatová štúdia je v predslove označená editorkou Gabi Arnovou kniha *Vydajú vás*, kde ako autor bol uvedený pseudonym "KaROL" a bola vydaná v Berne 1986. Celkom odtajnená história tejto knihy bola až roku 1990 v predhovore vydavateľa jej slovenského vydania.¹³ Typickú samizdatovú históriu má aj kniha *Zabijem pastiera* od Šebastiána Labu, ktorá je zdokumentovaná

¹¹ Porov. J. ČARNOGURSKÝ, *Väznili ich za vieru*, s.73.

¹² Porov. tamtiež s. 106-107.

vyšetrovaním prípadu Márie Foltínovej-Kotrisovej.¹⁴ Podobné cesty mali mnohé knihy, ale ich cesty prebehli oveľa "potichšie", s úspešnejším utajením.

4.1 Zdroje zahraničnej literatúry

V zahraničí boli tri významné strediská, ktoré sa starali o vydávanie kresťanskej literatúry pre Slovensko:

Prvým z nich bol Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme. S vydavateľskou činnosťou začal roku 1964. Začiatky boli skromné, ale po prekonaní počiatočných ťažkostí ročne vychádzalo niekoľko desiatok titulov.¹⁵ Tým sa Ústav výrazne zaslúžil na zásobovaní Slovenska kresťanskou literatúrou najmä v rokoch relatívnej slobody 1968-69. Ústav bol po celý čas až do r. 1989 stálym zásobovateľom literatúry pre každého, komu sa podarilo vycestovať do zahraničia a mal záujem si odtiaľ knihy doviezť.

Druhým vydavateľstvom bolo "Dobrá kniha" slovenských jezuitov v Kanade. Napriek relatívne veľkej zemepisnej vzdialenosti sa k nám dostávali knihy aj z Kanady, samozrejme v Európe museli mať svoje prekladištia. Vydavateľstvo Dobrá kniha stálo za vydaním celého radu kníh otca Korca. Ich samizdatový pôvod bol naznačený poznámkou v zátvorke - písané v montérkach. Niekedy uviedli meno vydavateľstva, ale najčastejšie bolo uvedené len "Knížnica viery" alebo "Slovenská duchovná služba" a rok vydania. Prepisovalo sa podľa samizdatových predlôh a niekedy aj to, čo tam už nemalo byť prepísané. Ako príklad môže slúžiť toto: otec Korec zvykol svoje prvopisy na rozdiel od neskorších kópií označovať skratkou orig.

¹³ Porov. tamtiež s. 7.

¹⁴ Porov. tamtiež s. 125-128 ako aj osobné svedectvo P. Murdzu.

¹⁵ Zoznamy vydaných kníh v: *Pamätnica Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda*, pripravil Štefan NÁHALKA, SÚSCM, Rím 1973, s. 223-234, alebo kompletne vydavateľské zoznamy v: Jozef M. RYDLO, *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963-1988*, Rím 1989, s. 27-308.

Prepisovatelia ďalších kópií však nevedeli vždy význam tejto skratky a tak ju prepísali aj na ďalšie kópie.¹⁶ A tak sa dostala skratka orig. najmenej v jednom prípade i na titulnú stranu tlačenej podoby knihy.¹⁷

Tretím strediskom vydávania bol Dr. Anton Hlinka v Mníchove s okruhom spolupracovníkov, ktorý si vytvoril. Knihy nevychádzali v nejakom jednom konkrétnom vydavateľstve, pretože si vždy vyhľadal z ekonomického hľadiska najvýhodnejšie vydavateľstvo, s ktorým sa dohodlo vydanie tej ktorej knihy. Niektoré knihy, ktorých bol autorom, vyšli v SÚSCM. Väčšina kníh, ktoré vydával neskôr, bola vytlačená v tlačiarňi Grafičky závod Logos v Záhrebe, niektoré vyšli aj inde. Ak išlo o jeho autorstvo, vychádzali obyčajne pod pseudonymom. Tak vyšla kniha *Na hraniciach poznania*, ako autor je uvedený A. Májsky. Roku 1983 vyšlo v Záhrebe už tretie vydanie tejto knihy. Ak nebol autorom len editorom, t. j. zariadil napr. preklad a vydanie, napísal predslov, tiež sa podpisoval pseudonymom. Tak vyšla kniha od E. F. Schumachera *Po stupňoch bytia* s podtitulom *Rada bezradným* v preklade T. Martinovej. Rovnaké miesto mali knižné vydania jeho kázní pod menom *Ozvena slova* (1985) a *Ozvena slova 2* (1989), na Slovensko sa dostávali nielen v knižnej verzii, ale aj na audiokazetách. Pseudonym používal z dôvodu menšieho rizika, pretože meno Hlinka patrilo k jedným zo silne sledovaných a u nás kompromitujúcich vzhľadom na jeho publicistickú prácu v rádiach Slobodná Európa a Hlas Ameriky. Preto používal pseudonym A. Májsky, A. H. Mateje alebo iba iniciály A. H. či A. H. M. Výnimočne pod svojim menom publikoval asi prvú zbierku kázní *Na cestu* (1981), zaujímavé je uvedené vydavateľstvo *Sabina Printin Press, India*. Na Slovensku kolovala ako samizdat kniha zaoberajúca sa vzťahmi štátu a Cirkvi *20 + 10 rokov po tom* asi v preklade Jána Mastyláka, ktorá ako originál vyšla tlačou v nemčine,

¹⁶ Z rozprávania o. kardinála Korca.

d'alšie vydania v slovenčine tlačou ako *Sila slabých a slabosť silných*¹⁸ a *Apartheid*. Tento zoznam vydaných kníh nie je úplný. Okrem kníh uvedených v tomto zozname, napísal alebo preložil niekoľko ďalších, ktoré vyšli v SÚSCM.¹⁹ Z jeho okruhu vyšla i kniha *Atlét na Petrovom stolci* od Pauly Terbos, vydalo nakladateľstvo MPK Bern 1981, nie sú uvedené žiadne údaje o editorovi ani prekladateľovi. V tom istom nakladateľstve vyšla už skôr spomínaná kniha *Vydajú vás* editorky Gabi Arnovej (1986).

Okrem týchto hlavných zdrojov kníh vychádzali ešte jednotlivo v zahraničí knihy aj na iných miestach, napr. na objednávku tlačili niekoľko kníh viac-menej načierno aj v Poľsku, jednotlivé vydania sa však ťažko všetky zachytia, preto si nenárokujem na úplnosť výpočtu miest vydávania kníh.

4.2 Spôsoby pašovania

Knihy zo zahraničia sa od 70. rokov nedali doviesť legálne cez hranicu. Dali sa vlastne iba prepašovať. Robilo sa to niekoľkými spôsobmi:

Jeden z najjednoduchších spôsobov bol individuálny dovoz pri cestách do zahraničia. Väčšinou šlo o nevelké množstvá kníh určených pre vlastnú potrebu dovozcu. Ak to bolo z "kapitalistického" zahraničia, na hraniciach boli prísne kontroly a nezriedka sa stávalo, že knihy boli zabavené aj s následnými postihmi - aspoň zablokovanie ďalšieho vycestovania. Menej kontrolovaná hranica bola s Maďarskom. Čas od času sa preto podarilo organizovať cesty do rôznych miest Maďarska na vopred oznámené adresy. Jednotlivci si

¹⁷ Pozri titulný list W.R.Z. *O poslaní kňaza*, Slovenská duchovná služba 1987

¹⁸ Kniha je istým druhom kroniky, sú v nej správy, ktoré sa k autorovi dostali. Postupne bola dopĺňovaná a na Slovensku bola vydaná ako doplnené tretie vydanie roku 1990.

¹⁹ Pozri RYDLO Jozef M., *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme 1963-1988*, Rím 1989

mohli prísť vybrať knihy a na vlastné riziko ich doviesť. Pretože táto hranica bola menej strážená a pohyb turistov bol pomerne veľký, dostalo sa touto cestou k nám určité množstvo kníh. Poľská hranica taký dovoz umožňovala nepomerne menej, zvlášť začiatkom 80. rokov po aktivizácii "Solidarity" a jej zakázaní bola nepriepustná.

V druhej polovici 70. rokov a ešte začiatkom 80. rokov organizoval hromadný dovoz literatúry Anton Hlinka so spolupracovníkmi. Boli na to prepracované metódy, posielanie kamiónov či inak špeciálne upravených vozidiel s utajenými priestormi vyplnenými knihami. Týmito cestami sa podarilo prepraviť stovky kníh zo západu. Aj keď niektoré transporty zlyhali, lebo boli odhalené, v zásade to boli úspešné akcie, ktoré nás v tomto období zásobili hojne literatúrou.

Treba vyzdvihnúť odvahu a podnikavosť najmä našich odlúčených bratov na Západe, ktorí boli v tomto smere oveľa pružnejší ako katolíci a nezdráhali sa transportovať katolícku literatúru. Okolo roku 1983-84 transporty priamo k nám začali slabnúť. Kanály protestantských cirkví fungovali ďalej až do roku 1989, takže určité knihy (obyčajne z ich okruhu) ale najmä sv. Písmo sa dalo objednávať u nich takmer nepretržite. V otázke sv. Písma boli tak ústretoví, že zariad:ovali katolícke vydania. Okrem veľmi rozšírených vydaní (s červenými a modrými obalmi), v ktorých však chýbali hlavičky s aktuálnymi parametrami textu, čo bol nepríjemný technický nedostatok, sa objavilo aj veľmi elegantné vydanie: vreckové vydanie Nového Zákona, ktoré bolo fototypickou zmenšeninou trnavského vydania SSV z roku 1986. Myslím, že sme mali za čo im byť vďačními. Touto cestou k nám prišli tiež stovky farebných obrázkových biblií tlačených v bývalej Juhoslávii. Dopĺňovali tak možnosti, ktoré boli vytvorené legálnym dovozom určitého množstva týchto kníh koncom 80. rokov.

Ďalší spôsob pašovania literatúry sa vynoril v 80. rokoch. Trasa viedla zo Západu cez severné poľské prístavy. Ďalej sa pokračovalo až na spoločnú slovensko-poľskú hranicu. Ako turisti vo veľkých plecniakoch ich prinášali skupiny mladých Poliakov na spoločných hraničných úsekoch turistických ciest, kde sa stretávali s našimi skupinami. Trochu sa zišlo z cesty do lesa, rýchlo si vymenili plecniaky a po krátkom oddychu s rozhovormi a spoločnou modlitbou sa každý pobral svojou cestou. Z Poľskej strany skupiny organizoval najmä otec Stanistaw Ługowski z kongregácie Mariánov so sídlom v pohraničných Glucholazoch. Na slovenskej strane sa týmto transportom venovali skupiny mladých spolu s tajnými členmi bratov kapucínov v Bratislave a spoločenstvo Fatima so spolupracovníkmi. Niekoľko úspešných "výmen" sa napríklad udialo v Bobroveckom sedle pri Roháčoch a na chodníkoch v okolitých horách ale aj inde. Jedna výmena sa stala osudnou trojici mladých chlapcov. Kauza Gabaj, Konc, Borovský potom ešte dlho zamestnávala vyšetrovateľov na oboch stranách hranice.²⁰

Ako sa od "perestrojky" menila situácia v štáte, uvoľňovala sa aj kontrola. Tak bolo možné v menších balíčkoch dostávať literatúru poštou. Z Poľska organizoval posielanie balíčkov už spomínaný otec Stanistaw Ługowski. Niekedy prišli balíčky natrhnuté, bolo zjavné, že prešli kontrolou obsahu, ale istú dobu aj tak prichádzali.

Koncom 80-tych rokov znovu existovali kanály, ktorými sa mohla k nám dostať literatúra zo západu, napr. z Rakúska k nám prišlo niekoľko stoviek či tisícov kníh *Bratislavský veľký piatok*,²¹ či od Anzenbachera *Úvod do filozofie*.

²⁰ Opis udalosti v: J. ČARNOGURSKÝ, *Väznili ich za vieru*, s. 106-111.

²¹ Porov. HLINKA A., *Sila slabých a slabosť silných*, 3. vydanie, Bratislava 1990, s. 197.

5. Neperiodické samizdaty

Život Cirkvi navonok paralyzovaný proticirkevnými opatreniami si vyžadoval neverejné formy. Rehole zatlačené do ilegality, po roku 1968 začali ožívať. Nadväzovali na predchádzajúce skúsenosti, keď ich členovia rozohnaní z kláštorov a poprepúšťaní postupne z väzení či vojenskej služby alebo iných "prevychovávacích pobytov" doštudovávali súkromne a boli tajne svätení. V sedemdesiatych rokoch sa otvorila ďalšia etapa, keď začínali prijímať mladých ľudí a povstávala otázka filozofickej a teologickej formácie v neverejných podmienkach. Potreba literatúry na štúdium podnietila samizdatové vydania v oblasti filozofie a teológie, a to prepisovaním a rozmnožovaním staršej literatúry, písaním novej a prekladaním. Iná potreba vydávania sa objavovala pri prehľbovaní štúdia kňazov a laikov zaangažovaných v apoštoláte ale aj v hľadaní vlastného intelektuálneho prehĺbenia. Z týchto dôvodov vzniklo veľké množstvo neperiodickej samizdatovej literatúry. Ťažko sledovať rozsiahle jednotlivé prepisovanie rôznej literatúry na písacích strojoch, s týmito preklepávanými exemplármi sa možno stretnúť takmer v každej knižnici tých, ktorí v tom čase usilovali o svoj rast. Skôr by som sa venoval vydávaniu literatúry v niekoľkých "vydavateľských strediskách", kde sa vydávali diela vo väčšom množstve a systematicky.

Jedným z prvých samizdatových vydavateľov tohto obdobia (ak neberiem do úvahy rozmnožovanie v seminári CMBF v Bratislave)²² bol **Anton Semeš**. Oplýval nápadmi a vedel zariadiť vydanie niekoľkých samizdatových kníh v 70-tych rokoch. Neskôr zabezpečoval hlavne viazanie vytlačených materiálov v spolupráci s Petrom Haťapkom. Žiaľ, nepodarilo sa mi presnejšie zmapovať

jeho vydavateľskú činnosť, lebo vo svojich vyjadreniach na túto tému bol zdržanlivý. Ján Letz píše o pomoci, ktorú mu poskytoval Semeš pri vydávaní jeho diel.²³ S veľkou pravdepodobnosťou vydával Letzovi niektoré diela, ktoré v 70-tych rokoch a asi do polovice 80-tych rokov vyšli cyklostylom ako samizdat. Patrí tam iste 21 vybraných frankofónnych mysliteľov 20. storočia,²⁴ a niektoré zo štyroch²⁵ vydaných zväzkov AFTO - Aktuálne filozofické a teologické otázky a iné samizdaty. "Počas 21 rokov sa v rozhodujúcej miere pričínal o samizdatové vydanie vyše 100 titulov..."²⁶

V oblasti filozofie nemožno obísť vydavateľské úsilie **Jána Letza**, ktoré sám zdokumentoval vo svojej knihe *Život v hľadaní pravdy*. Zoznamu samizdatovo vydaných diel sa nebudem širšie venovať, pretože sú už dostatočne zdokumentované samotným autorom.²⁷ Čo sa týka počtu vydaných strán, bude zaiste na jednom z popredných miest. Väčšina jeho diel bola dosť úzko zameraná na filozofiu, preto nedosahovala pri vydávaní vysoké náklady. V spomínanej knihe sám priznáva, že "edičný rad AFTO mal v ilegalite najväčší ohlas. Predsa však v praxi slúžil viacej mne samému ako iným."²⁸ Pre praktický život malých spoločenstiev to bolo okrajovou záležitosťou, preto nenachádzal plné porozumenie a podporu pre širšie vydávanie svojich diel u tých, ktorí sa usilovali zapojiť kapacity samizdatových vydavateľstiev svojou povahou nutne obmedzených do služieb budovania týchto spoločenstiev. To bol dôvod odmietavých postojov k širokému vydávaniu jeho diel.²⁹

Na vydavateľskú činnosť Antona Semeša takmer priamo nadväzovali ďalšie vydavateľské aktivity, ktorých iniciátorom bol Ing.

²² Porov. J. LETZ, *Život v hľadaní pravdy*, s. 73

²³ Tamtiež, s. 67, 72.

²⁴ Tamtiež, s. 78.

²⁵ Tamtiež, s. 77.

²⁶ Tamtiež, s. 33.

²⁷ Pozri tamtiež, s. 192-207.

²⁸ Tamtiež, s. 77.

Peter Haťapka. Od roku 1972 sa profesionálne zaoberal reprografickou technikou a tak ho navštívili ľudia "z podzemia", či by nemohol vypomôcť. Postupne sa jeho možnosti menili a rozširovali. Vzhľadom na jeho odborné skúsenosti plnil funkciu technického poradcu ale často i úlohy technického servisu pre viacerých samizdatových vydavateľov. Popri tom aj sám sa podieľal na vydávaní periodickej i neperiodickej samizdatovej literatúry, samozrejme tiež so svojim okruhom spolupracovníkov. Z neperiodickej literatúry vydal tieto tituly:

- Romano Guardini, *Koniec novoveku*, 74 s. formátu A5, 150 ex., ofset
- Anton Srholec, *Experiment lásky*, 55 s. A5. 300 ex., ofset
- Anton Srholec, *Nová rodina v novom svete*, 105 s. A5, 2 vydania: 1. vydanie 150 ex., 2. vydanie 300 ex.
- Kahlil Gibran, *Prorok*, 60 s. A5 xerografický zmenšené na formát A6, 300 ex., ofset
- Walter Kasper *Čo znamená veriť*, 150 ex., A4, ofset
- Francois Mauriac, *V čo verím*. 80 ex., A4, ofset
- K. Wojtyła, *Pri základoch obnovy*, 215 s. A5, vydané vo formáte A4 na šírku, ofset, asi 100 ex., ofset
- J. Letz, *Teológia oslobodenia*, 43 s. A4, 100 ex., ofset
- J. Letz, *Teilhardizmus*, výber z pôvodného diela . 60 s., ofset
- J. Letz a kôl., *Chápanie zásvetného života človeka v rozporoch a v novom východisku*, (edícia Aktuálne filozofické a teologické otázky), jún 1988, 261 s. A5, 200 ex., ofset
- F. Vek, *Noctes et dies* - poézia, 28 s. A5, 2 vydania asi po 100 ex., druhé vydanie už malo počítačovú sadzbu.

²⁹ Porov. tamtiež, s. 73.

- *Človek pre všetky časy*, 30 s, A5, 2 vydania: 1. vydanie 100 ex., 2. vydanie 200 ex., ofset, životopis Tomáša Mora so zameraním na súčasnosť
- Dominique Le Turneau, *Opus Dei*, 120 s. A5, 150 ex., ofset
- Marián Skala, *ÁNO a NIE*, 88 s. A5, 60 ex., ofset - kresťanské básne z väzenia
- W. H. van de Pol, *Koniec konvenčného kresťanstva*, 313 s. A5, 300 ex., ofset, tvrdá väzba.
- *Psychológia smrti*, 1987, 31 s. A5, 150 ex., ofset
- Sv. Terézia z Avily, 42 s. A5, 100 ex., ofset
- Eva, *Besedy s rodičmi*, 78 s. A5, 60 ex. ofset.
- W. R. [J. Ch. Korec], *Nad evanjeliom podľa Lukáša*, 417 s. v dvoch dieloch, 60 ex., xerox
- Anton Srholec, *Oceľové srdcia*, asi 100 s. A5, xerox
- *Modlitby na každý deň*, 134 s. A5, 30 ex., xerox
- Hans Urs von Balthasar, *O protiřímskem zaujetí*, 21 s. A5, 30 ex., xerox.

Väčšina samizdatov bola vydaná ofsetovou tlačou, náklad sa pohyboval od 100 do 300 exemplárov, väčšinou xerografický zmenšené z. formátu A4 na A5 pre šetrenie papiera, obyčajne boli spracované do brožúr. Po prvýkrát sa objavuje väčšie množstvo kopírovanej literatúry technológiou typu xerox. Uvedený zoznam obsahuje približne tretinu všetkých vydaných titulov,³⁰ mnoho z nich bolo xeroxovaných. Úplný zoznam sa dnes už nedá rekonštruovať, pretože z dôvodov utajenia si neviedol evidenciu. Pri prípadnom odhalení by nielen zoznam, ale hoci aj len jediná kópia mohla svedčiť proti nemu, tak sa dôsledne niektorých vydaní zbavil.

Čo do technológie, pri ofsete sa nepoužívali kovové platne ale papierové matrice zhotovované xeroxovaním originálu, čo bol veľmi

³⁰ Údaje sú prevzaté od P. Haťapku v apríli 1997.

pohotový spôsob prípravy, pravda, ak bol poruke xerox. Papierové matrice mali rôznu kvalitu, dalo sa z nich tlačiť od niekoľko desiatok po niekoľko stoviek exemplárov. To vysvetľuje aj relatívne nízke počty vydávaných exemplárov. Okrem toho sa venoval periodicky vychádzajúcemu časopisu *Radosť a nádej* (RaN).

Ďalším zo stredísk vydávania samizdatov bola "dielňa" **Jozefa Opralu** SJ Keď píšem o jeho "dielni", myslím tým celý okruh spolupracovníkov, ktorých do tejto práce zapojil. Najprv vyrábala samizdaty jednoduchším a dostupnejším spôsobom - ormigom, čiže liehovým rozmnožovaním. Neskôr si zaobstaral cyklostyl. V druhej polovici 80-tych rokov už vydával samizdaty aj na ofsetovom stroji.

Pokryť oblasť filozofie základnou literatúrou možno dokumentovať vydaním týchto kníh z jeho dielne:

Josef Kratochvíl, *Filosofie starověká* (I. díl), Brno 1927, 218 s.

Josef Kratochvíl, *Filosofie středního věku* (II. díl), Brno 1929, 271 s.

Josef Kratochvíl, *Filosofie novověká* (III. díl), Brno 1930, 187 s.

Josef Kratochvíl, *Filosofie nejnovější* (IV. díl), Brno 1932, 396 s.

Tieto knihy boli znovu vydané prekopírovaním originálu na podklady pre ofsetovú tlač a vytlačené. Podobne sa preberali aj ďalšie knihy, napr. v nemčine Hans Leisegang, *Einführung in die Philosophie*. originál vydaný v Berlíne 1969.

Veľmi rozšírená bola kniha Jozef M. Bocheňski, *Cesty k filozofickému mysleniu*, ktorú možno nájsť v slovenskej verzii vytlačenej ofsetom z Opralovej dielne, ako aj v niekoľkých cyklostylových vydaniach iných vydavateľov v češtine a slovenčine.

Zo starších vydaní ormigom možno spomenúť:

- v 50 exemplároch vydaný roku 1974 zborník J. Letza *Láska a manželstvo*, Bratislava 1972. 419 s.³¹

- v 50 exemplároch Karl Rahner. *Poslucháči slova*, 163 s.³²

³¹ Porov. J. LETZ, *Život v hledání pravdy*, s. 73

- v 40 exemplároch *Atentát na pápeža v tieni októbrovej revolúcie a vo svetle fatimského posolstva* vydaný asi roku 1985, 126 s. Tú istú knihu vydal ešte raz cyklostylom vo väčšom náklade.

Medzi cyklostylové vydania patria:

- Karl Rahner, *Modlitby života*, 126 s.

- *Stručná asketika*, originál vydaný na CMBF Litoměřice 1978, preložené do slovenčiny, 152 s,

- W. R. [J. Ch. Korec], *Rok nad evanjeliom*, 378 s.

- Candido de Palmases SJ, *Páter Magister Ignatius*, preklad z nemeckej verzie, 217 s. A4, prekladateľ nie je uvedený.

Všetky ostatné vydané samizdaty boli vytlačené ofsetom:

- Ludwig Hertling S.J., *Dejiny katolíckej cirkvi*, 483 s., náklad asi 500 kusov. Bolo to pozoruhodné dielo, ako originál poslúžil slovenský preklad z nemeckej pôvodiny, ktorý vydali "Priatel'ia Dobrej knihy v Cambridge, Ontario, Canada roku 1983". Z tohto originálu boli fotokopírovaním pripravené podklady pre ofsetovú tlač. Dobré to vidieť na niektorých stranách (15, 21, 25, 26), kde si pôvodný majiteľ knihy podčiarkoval slová a vety a fotokopírovaním sa to potom prenieslo do všetkých samizdatových exemplárov. Prvé stovky výtlačkov sa distribuovali nezviazané, nadobúdatelia si ich dávali viazať knihárom jednotlivo. Napriek tomu v tom čase to bola pomerne zaujímavá kniha cirkevných dejín. Neskôršie distribuované exempláre boli už riadne brožované.

- Štefan Šmálik, *Cirkev v 49 pokoleniach* vydaná v počte 1000 exemplárov v roku 1989, 775 strán v dvoch zväzkoch. Bolo to už II. kompletne vydanie,³³ žiaľ - technicky dosť nedokonalé, obsahovalo ťažko čitateľné strany.

³² Všetky ostatné údaje o vydaných samizdatoch sú od E. Opralovej z roku 1997

³³ O prvom kompletnom vydaní sa zmienim neskôr. Predtým toto zaujímavé Šmálikovo dielo vychádzalo samizdatovo rôznymi spôsobmi po častiach – etapách.

- *Nechajte maličkých prísť ku mne*, 76 strán, obrázky - omaľovánky a texty pre deti, 500 exemplárov. Omaľovánky majú zaujímavý úvod: "Túto knižku premaľovala z nemčiny matka 10 detí, bývajúca v Martine. Robila to s láskou."
- Jean Guiton, *Portrét Marty Robinovej*, 1988, 173 s., na titulnom liste je uvedené: preklad Š. Šmálik, spolupráca Jozef Oprala SJ.
- Paul Mongours SDB, *90 príhod pre katechéto*, 142 s.
- Dom Chautard, *Čo je dušou každého apoštolátu?*, preklad Š. Šmálik
- Walter J. Ciszek SJ a Daniel L. Flaherty SJ, *S Bohom v Rusku*, 345 s. A4
- Walter J. Ciszek SJ a Daniel L. Flaherty SJ, *On mne vede*, asi 250 s.
- Carlo Caretto, *Ja František*. 144 s., originál vyšiel v SÚSCM roku 1983
- *Veľké osobnosti* - 25 kresťanských životopisov pre mládež, vybral Norbert Strýček
- Eschatológia
- B. Kafka, *Človek zajtrajška*
- Mária Viola Wildenhainová, *Muž z Dublinu*, životopis svätorečeného Matta Talbota, ktorý bol predtým alkoholikom
- R. Moody, *Život po živote*, vyšlo roku 1989.

Uvedený zoznam vydanej literatúry z tejto "dielne" s veľkou pravdepodobnosťou nie je úplný. S odstupom času sa niektoré údaje o vydaných nákladoch, o prekladateľoch a iných podrobnostiach stávajú ťažko dostupnými a niečo sa už asi nepodarí zistiť vôbec aj preto, že Jozef Oprala ako prvý z väčších samizdatových vydavateľov tohto obdobia už zomrel (5. januára 1994). Keď si pozrieme aspoň niektoré knihy v uvedenom zozname, zistíme, že išlo o pomerne veľké publikácie. Ich vydanie v samizdatových podmienkach

v počtoch niekoľko sto kusov vzbudzuje obdiv a uznanie tým, ktorí ich dokázali vydať. Oprala bol zaangažovaný tiež v periodickom samizdate.

Ďalším strediskom vydávania samizdatu bolo Laické apoštolské hnutie,³⁴ ktoré vzniklo pôsobením niekoľkých katolíckych aktivistov. Výraznými osobnosťami, ktoré zohrali v tomto hnutí dôležitú úlohu, boli Silvester Krčméry st. a Vladimír Jukl,³⁵ zakladatelia a iniciátori mnohých malých kresťanských spoločenstiev - krúžkov. Aby mohli dosahovať ciele, ktoré si vytýčili v študijnej oblasti, potrebovali k tomu literatúru, ktorú sa dalo zabezpečiť iba samizdatovým spôsobom. Preto od samého začiatku hľadali možnosti výroby samizdatov a ľudí, ktorí by plnili tieto úlohy. V týchto intenciách vyrábali podľa potreby samizdaty mnohí ľudia najprv jednotlivo, bez nejakej ustálenej samizdatovej dielne. Spočiatku to boli ormigové vydania rôznych materiálov: od niekoľkostránkových článkov, štúdií alebo dokumentov až po celé knihy, potrebné pre prácu v spoločenstvách. Keď sa hnutie rozširovalo, stúpali nároky na literatúru, na prenos informácií. Aj na podnety zo zahraničia,³⁶ kde mali už skúsenosti a tiež sa museli ťažko prebýjať v rôznych útlakoch, aj na popudy vychádzajúce z našich potrieb sa v 80-tych rokoch pristúpilo k vydávaniu periodického samizdatu. To si však žiadalo zriadiť pre systematické periodické vydávanie "dielňu" s cyklostylovým strojom. Keď už bola taká dielňa vybavená, bol už len krok k tomu, aby sa využívala i na výrobu ďalších samizdatov, ktoré mali charakter samostatných publikácií. Prvým tlačiarom tejto dielne bol Ivan Polanský. Od neho putoval cyklostyl do Šenkvíc k Františkovi Petrášovi st, ktorý na ňom

³⁴ Charakteristiky tohto hnutia sú uvedené v: František MIKLOŠKO, *Nebudete ich môcť rozvrátiť*, Bratislava 1991, s. 131.

³⁵ Tamtiež, s. 123-124.

³⁶ Ján ŠIMULČÍK, *Slovenské katolícke samizdatové periodiká v rokoch 1969-1989*, v: *Viera a život*, ročník VII (1997), č. 2, s. 151.

pracoval spolu so svojim synom Františkom. Keď už "pôda" bola u nich príliš "horúca", cyklostyl sa sťahoval do Bratislavy.

Na cyklostyle okrem periodickej tlače boli vydané:³⁷

- *První setkání s katechetikou*, 1985, 120 s. formátu A4, 300 ex., zborník o katechetike ako výsledok katechetického seminára v Prahe, kde boli aj slovenskí účastníci a bola im zverená úloha vydať zborník.
- Ján Pavol II., *Slavorum apostoli*, encyklika k výročiu smrti sv. Metoda, 1985, 26 s. A4, 500 ex.
- *O niektorých aspektoch teológie oslobodenia*, 1986, 16 s. A4, 300 ex.
- Ján Pavol II., *Dominum et vivificantem*, encyklika o Duchu Svätom v živote Cirkvi a sveta, 1987, 62 s. A4, 500 ex.
- E. Kohák, *Národ v nás*, 1984, 150 s. A4, 50 ex. ako výpomoc priateľom z okruhu Charty 77.

Osobitnú kapitolu otvoril ďalší stroj, ktorý sa dostal do tohto okruhu. Holandskí evanjelickí kresťania poslali na Slovensko ofsetový stroj, ktorý mal značne väčší výkon ako dovtedajšie cyklostyly. Bolo príznačné, že k stroju pribalili kovové platne s vysádzaným slovenským textom Evanjelia podľa Jána. Stroj k nám prišiel úplne rozobraný na súčiastky, takže sa nedalo presne identifikovať, o čo ide. Po úspešnej preprave prišli dvaja „turisti“ z Holandska, ktorí stroj zo súčiastok znovu zmontovali. Tak sa vytvoril základ pre novú podzemnú tlačiareň. To už sa písal rok 1984. Po zmontovaní zostalo vyriešiť ešte niektoré ďalšie dôležité podmienky: umiestnenie stroja, obsluha, otestovanie tuzemského spotrebného materiálu ako je papier, farba, výroba matríc ako tlačového podkladu. Napriek počiatočným ťažkostiam sa tlač postupne rozbehla. Ako prvá bola tlačená pozvánka na púť do Šaštína roku 1984 v počte 2000 ex. Na

³⁷ Údaje o samizdatových vydaniach Laického apoštolského hnutia sú z archívu autora.

pozvanie bola dobrá odozva a odvtedy začala tradícia celonočného programu s adoráciou.³⁸

Priestory pre tlačiareň poskytovali predovšetkým rodiny, ktoré bývali v rodinných domoch stojacich samostatne, pretože tlač bola primerane hlučná. Z bezpečnostných dôvodov sa takmer každý rok menilo miesto, niektorým už aj pred dohodnutým časom "tiekli nervy" a neraz sa muselo urýchlene sťahovať na iné miesto. Postupne sa vytipovali nové miesta mimo Bratislavy. To však vyžadovalo dochádzať a dovážať papier a odvážať vytlačené materiály, ktoré zaberali niekedy dosť veľký objem na to, aby sa ich dalo osobným autom nepozorovane odviezť. Takisto umiestnenie vo vidieckom prostredí, kde sa ľudia navzájom poznali, malo svoje nevýhody. Akonáhle sa u niekoho pravidelne objavoval cudzí človek, nemohli si ho nevšimnúť, čo znižovalo bezpečnosť a predstavovalo ohrozenie zo sledovania a prezradenia. Z tohto dôvodu boli počty vydaných titulov najprv malé.

Na vydávanie prišli na rad študijné a pomocné materiály pre spoločenstvá:

- *Zápisník oáz nového života I. st.*, 1986, 90 s. A5, 1000 ex. ako pracovný zošit pre oázy, ktoré poriadalo laické hnutie Svetlo - život.
- *Omaľovanky pre deti*, 1986, 40 s. A5, 500 ex. na objednávku z Hnutia kresťanských rodín.

- Ján Pavol II., *Redemptoris Mater*, encyklika o Panne Márii, 1987, 40 s. A4, 500 ex.

- celý rad drobnotlačí na študijné účely:

Rôzne listy a dokumenty Jána Pavla II.:

- *Náboženská sloboda - podmienka k mierovému spolunažívaniu*, list k 1. 1. 1988. 5 s. A4, 500 ex.

³⁸ Porov. F. MIKLOŠKO, c. d., s. 136.

- *Euntes in mundum*, list k 1000. výročiu krstu Kijevskej Rusi, 1988, 20 s. A5, 500 ex.
 - *Magnum baptismi donum, list k miléniu krstu Ukrajincom*, 1988, 6 s. A4, 500 ex.
 - *List všetkým zasväteným osobám*, 1988, 11 s. A4, 500 ex.
- List biskupov NDR*, 1987, 8 s. A4, 500 ex.
- Čo je a čo nieje spoločenstvo*, 1988, 7 s. A4, 500 ex.

Keď sa už dobudovali relatívne dobre utajené priestory pre tlačiareň, ofsetový stroj sa znovu vrátil do Bratislavy, kde k výbave dielne pribudli ďalšie doplňujúce zariadenia,³⁹ aby sa dal tlačný materiál spracovávať do brožúr alebo zošitov. Na prípravu podkladov bol k dispozícii prenosný kufříkový počítač, na ktorom sa pripravovali texty, kopírovací stroj Toshiba, hlavne na prípravu tlačových predlôh. Od roku 1988 už tlačiareň bežala naplno a bola veľmi rýchlo k dispozícii, ak bolo treba niečo vydať.

Z tejto etapy pochádzajú vydania:

- Brantschen, *Boh je väčší ako naše srdce*, 28 s. A5, 500 ex.
- *Traja košickí mučeníci*, 72 s. A5, 1000 ex.
- *Naša cesta za Kristom, úvaha o troch košických mučeníkoch*,
- *Spevy národné, hymnické*, 16 s. A5, 200 ex.
- K. Rahner, *O viere uprostred sveta*, 130 s. A5, 200 ex.
- J. Ch. Korec, *Knižnica viery*, 62 s. A5, 500 ex.
- J. Ch. Korec, *List ČST k seriálu Kríž v osídlach moci*, 28 s., A5, 1000 ex.
- J. Ch. Korec, *List Katolíckym novinám k 40. výročiu Pacem in terris*, (hnutiu katolíckych duchovných spolupracujúcich s režimom), 40 s. 1500 ex.
- J. Letz, *Aktuálne filozofické a teologické otázky*, 122 s. A5. 200 ex., vydanie inicioval Michal Vaško pre seminaristov CMBF.

³⁹ V obrazovej prílohe na konci textu sú obrázky ofsetového stroja a knižárskych nožníc.

- Ján Pavol II., *Sollicitudo rei socialis*, encyklika, 68 s. A5, 500 ex.
- Ján Pavol II., *Christifideles laici*, encyklika, 124 s. A5, 500 ex.
- *Správa o rozhovore s kard. Ratzingerom o stave viery*, 37 s. A5, 300 ex.
- *Zápisník oáz nového života I. st.*. 2. vydanie, 90 s. A5, 1500 ex.
- *Zlatá kniha fatimská, rozjímavý ruženec*, 24 s. A6, 5000 ex. pre sestru Bernadetu Pánčovú a hnutie Rodina Nepoškvrnenej.
- *Viera a inkulturácia*, 24 s. A5, 500 ex.
- *Nástenný kalendár na rok 1990*, zostavil Juraj Kohutiar, 25 s. A4, 1000 ex.
- V. Šatura, *Psychológia meditácie*, kópia na Západe tlačou vydanej knihy pre bohoslovcov CMBF, 117 s. A5. 1000 ex.
- *Boboo - príručka na výlety*, 98 s. A5. 500 ex. pre Hnutie kresťanských spoločenstiev detí.
- Blachnický, *Pohľady vo svetle milosti*, 120 s. A5, 500 ex, pre hnutie Svetlo - Život (Oázy)
- *15 dní oázy I. st. - metodické pokyny*. 120 s. A5, 200 ex.
- *Zápisník ONŽ II. st.*, 85 s. A5, 500 ex., pracovné materiály pre hnutie Svetlo - Život (Oázy)
- *letáky a výzvy F. Tomáška a J. Sokola k novembrovým udalostiam roka 1989* vydané v niekoľkotisícovom náklade.

Z uvedeného prehľadu a poznámok k niektorým jednotlivým vydaniam vidno, že táto tlačiareň slúžila pomerne širokému spektru laických hnutí, ktoré v tomto období pracovali. Ťažisko práce a hlavný akcent predsa len bol na vydávaní periodickej literatúry.

Z širokého spektra Laického apoštolského hnutia sa postupne vyčlenilo užšie špecifikované Hnutie kresťanských spoločenstiev rodín. Keďže sa zamerali na svoj vlastný okruh problémov rodiny, potrebovali k tomu aj špecifické materiály. Za hlavného organizátora

tohto hnutia možno považovať Vladimíra Ďurikoviča. V tomto okruhu preto začali vydávať materiály:

- V. Ďurikovič, *Kresťanský domov*, s podtitulom *Súbor tém a bibliografia*, Bratislava 1978, 54 s. A5, ormig.
- V. Ďurikovič, A. Mrocek, *Bibliografia* (1987). 52 s. A5, ormig, (prvé vydanie 1978), išlo o spracovanú a doplnenú bibliografiu 247 kníh a brožúr dostupných v tomto okruhu či už v samizdatovom vydaní alebo zo zdrojov pašovanej literatúry alebo aj riadne vydávaná literatúra použiteľná v tomto programe.
- D. Lunter, *Stretnutie rodinných spoločenstiev*, Bratislava 1980, 8 s. A5, ormig.
- Teofil Klas, *Chcem niešť pečať Ducha*, Bratislava 1988, cyklostylom vydaná príručka, ktorá mala byť pomôckou v príprave detí na sviatosť birmovania. Neskôr vyšla aj tlačou v Mníchove.
- Hans Donát, Helmut Geiger. *Rozhovory o kresťanskej výchove*, Bratislava 1982, cyklostylom vydaná kniha okolo 150 s.
- H. Donát - H. Geiger, *Listy rodičom*, Bratislava 1984, tak isto cyklostylom vydaná kniha ponad 100 s.
- J. Kuzma, *Cirkevný rok v rodine*, Bratislava 1981.
- *Biblické štúdium o manželstve a rodine*, Bratislava 1983.⁴⁰

Z uvedeného prehľadu vidno, že ich vydavateľské záujmy boli predovšetkým v praktickej rovine napomáhať spoločenstvám rodín, ktoré združovali. Kľúčovou vydavateľskou činnosťou však bolo vydávanie periodického samizdatového časopisu Rodinné spoločenstvo.

Posledným zo známych vydavateľských stredísk, ktoré pravidelne prispievali do distribučnej siete samizdatovými vydaniaми bol Ivan Polanský. Svoju samizdatovú činnosť začal tlačením periodika Náboženstvo a súčasnosť, ktoré bude charakterizované

⁴⁰ Údaje pochádzajú od Vladimíra Ďurikoviča z marca 1997.

neskôr. Z bezpečnostných dôvodov sa miesto vydávania spočiatku pravidelne menilo, tak sa aj cyklostyl určený na tento účel od neho odšťahoval. Ale po vyskúšaní možností tejto práce si Polanský nechcel nechať skúsenosti len pre archívy, preto si zadovážil prostredníctvom ďalších aktivistov svoj cyklostyl a začal samostatne s vydávaním samizdatu. Od samého začiatku spolupracoval s františkánmi a túto spoluprácu ukončilo až jeho uväznenie práve za túto vydavateľskú samizdatovú činnosť v novembri 1987. Polanský bol činný predovšetkým v oblasti periodického samizdatu, ale venoval sa aj iným neperiodickým vydaniam. Nepodarilo sa mi zistiť presnejší zoznam jeho vydaných samizdatov, určite viem, že v niekoľko tisícovom náklade vydal Zlatú knihu fatimskú, pre sestru Bernadetu Pánčiovu, ale podľa zoznamu, ktorý sa k nám dostal ešte pred jeho zaistením, to bol celý rad samizdatových vydaní v množstve, ktoré budilo úctu a obdiv. Zvlášť aj preto, že prevažne pracoval sám. Neskôr to bolo trochu aj na úkor bezpečnosti, veď stačilo prísť k nemu na bežnú návštevu a stopy tejto činnosti bolo možné ľahko zbrať, napríklad človeku oboznámenému s týmto druhom činnosti hneď bolo možné identifikovať zápach farby používanej v cyklostyle.

Okrem opísaných väčších vydavateľských stredísk samizdaty vydávali aj iní jednotlivci. Do tohto okruhu možno zaradiť takmer nespočítateľné množstvo drobnotlačí, ktoré kolovalo medzi ľuďmi. Okrem drobnotlačí sa objavovali aj väčšie diela, ktoré hodno spomenúť. Jednotlivo vychádzali po etapách už spomínané Šmálikové cirkevné dejiny *Cirkev v 49 pokoleniach*, ktoré ako prvé kompletne vydanie takmer 800 strán načierno ako samizdat zariadil v jednej štátnej tlačiarni mimo vydavateľského plánu Michal Vaško. Iné pozoruhodné samizdatové dielo bolo vydanie Slovníka biblickej teológie Xaviera Léon-Dufoura, ktorý z francúzštiny preložili jezuiti Ján Dieška, Emil Krapka, Alojz Litva a Vojtech Mikula. Na začiatku sa

tento slovník šířil v strojopisných odpisoch v počte 1700 strán. K jeho väčšiemu rozšíreniu prispelo zorganizovanie jeho prepísania na blany a cyklostylové vydanie v troch zväzkoch v súhrnnom počte okolo 1200 strán na taký rozsah vo výnimočnom samizdatovom náklade 1000 exemplárov, čím sa stal ako tak dostupným pre určitý širší okruh potenciálnych záujemcov. O toto vydanie sa pričínal spolu s okruhom spolupracovníkov František Novajovský. Avšak to, že riadnou tlačou vyšiel už roku 1990 v Záhrebe svedčí o tom, že rozšírenie tohto slovníka nebolo ponechané iba na samizdat.

Jedno z rozsiahlejších samizdatových diel bolo tiež vydávanie breviára - liturgie hodín. Aj v tlačovej podobe je vydanie breviára mnohostranové spravidla v 4 zväzkoch, ale samizdatové verzie boli mnohozväzkové. Objavovalo sa niekoľko verzií: vo formáte A4 cyklostylom, ale najrozšírenejšia bola verzia cyklostylom vo formáte A5. V niektorých reholiach bolo vidieť aj ormigové vydania. O množstve kníh, ktoré bolo treba ku kompletnému breviáru svedčí dosť rozšírený vtip, ktorý hovoril, že sestričky keď sa chcú pomodliť breviár, musia si ho doviezť na fúriku.

Ku koncu obdobia sa samizdatovo vydávali rôzne materiály takmer v každom z väčších laických hnutí či reholiach fungujúcich utajene i verejne v prípade ženských reholí. Samizdaty sa objavujú u jezuitov (napr. vydané teologické zborníky *Verbum fidei* a iná literatúra), v okolí Petra Rúčku u františkánov, u saleziánov, u sestier satmariiek (napr. ormigové vydanie *Príd', Duchu Svätý* od sestry Bernadety Pančiovej) ale zaiste existovali i u ďalších. Rozptyl vydávania bol i čo do miest na Slovensku: vydávalo sa napr. v Dolnom Kubíne, v Košiciach a na iných miestach.

6. Periodické samizdaty

Tento druh samizdatu si vyžiadali okolnosti, ktoré som už popisoval v 2. kapitole. Vydávanie periodického samizdatu si vyžadovalo systematickú periodicky sa opakujúcu prácu. Na tradične "nepísavom" Slovensku to predstavovalo určité ťažkosti redakcií nájsť prispievateľov, náročnejšia bola aj technická realizácia: zabezpečiť vždy na určitý termín dostatočné množstvo papiera a ostatné materiály, bezpečnostná stránka bola vystavená väčšiemu riziku, lebo periodickosť deja bola ľahšie odsledovateľná bezpečnostnými zložkami štátu, ktoré bdeli nad touto činnosťou. Možno konštatovať, že Štátna bezpečnosť naozaj vedela o väčšine periodických vydavateľov, avšak po roku 1985, keď sa šírili z bývalého Sovietskeho zväzu heslá "perestrojka" a "glasnosť", keď zo Západu boli ostro sledované perzekúcie veriacich, často sa zmierili s vydávaním samizdatov, ak mali únosnú mieru obsahu týkajúcu sa náboženského obsahu. Na podporu tohto názoru môžem odcitovať výrok jedného vyšetrovateľa pri výsluchu roku 1987: "My chápeme, že musíte niečo robiť, len tam nedávajte protištátne veci..."⁴¹ Do istej miery sa to však priečilo samotnej myšlienke samizdatu, preto táto podmienka pre rozdielne hľadiská na veci nemohla byť nikdy splnená. Ak sa im potom zdala akási únosná "miera" prekročená, zasiahli. Tak to bolo v prípade Ivana Polanského, ktorý vo svojich *Historických zápisníkoch* svojším spôsobom sprístupňoval biele miesta histórie najmä o Slovenskom štáte a čo ho predchádzalo. Robil to väčšinou spôsobom zverejňovania dobovej tlače a rôznych spomienok aktérov týchto udalostí. Téma bola natoľko nepríjemná pre ŠtB, že pred distribúciou tretieho čísla zasiahli. (Táto téma ešte aj dnes dokáže poriadne spolarizovať spoločnosť, postoje k tomu obdobiu bývajú

veľmi rozličné a jednotné stanovisko nevedia zaujať ani historici.) Po vykonanej domovej prehliadke 5. 11. 1987 zabavila okrem iného celý náklad tretieho čísla a vydavateľa vzala do väzby. 17. júna 1988 Krajský súd v Banskej Bystrici odsúdil Ivana Polanského za "podvracanie spoločenského a štátneho zriadenia republiky" na štyri roky nepodmienečne. Pri príležitosti 70. výročia vzniku ČSR boli amnestie, Polanskému skrátili trest o dva roky. Dňa 15. decembra 1988 ho prepustili na slobodu.⁴²

V tom istom zmysle menšia miera tolerance voči samizdatom sa zase ukázala, ak tieto začali zasahovať do spoločensko-politickej oblasti. V prípade Bratislavských listov, kde Ján Čarnogurský uviedol prvýkrát aj svoju adresu ako vydavateľa, reakcia nedala dlho na seba čakať. Zaistenie síce nastalo z iného dôvodu, ale jedna časť obvinenia sa týkala aj vydávania Bratislavských listov, čo sa mu pri súdnom pojednávaní kládlo za najväčšiu vinu. Bol však už 23. november 1989 a súd vyniesol oslobodzujúci rozsudok. Prokurátor sa síce odvolal, ale o dva dni dostal amnestiu a bol prepustený.⁴³

Po týchto udalostiach samizdatové periodiká pomaly doznievali: alebo sa poslednými číslami rozlúčili so svojimi čitateľmi a odberateľmi a zanikli, alebo sa legalizovali a prešli k riadnemu vydávaniu.

Prvým zdokumentovaným samizdatovým časopisom je **Orientácia**, náboženskokultúrny časopis spišských kňazov.⁴⁴

Vznikol v novembri 1973 v Batizovciach, kde bol Ján Mága farárom a hlavným redaktorom tohto časopisu. Bol vydávaný na písacom stroji v počte 20 exemplárov a rozširovaný najmä medzi

⁴¹ Z osobnej skúsenosti autora.

⁴² Porov. Anton HLINKA, *Sila slabých a slabosť silných*, s. 200-201.

⁴³ Porov. tamtiež, s. 223-224.

⁴⁴ Tieto a nasledujúce údaje o periodických samizdatoch sú čerpané :

(1) Ján ŠIMULČÍK, *Slovenské katolícke samizdatové periodiká v rokoch 1969-1989*, v: *Viera a život*, ročník VII (1997), č 2, s. 151-169.

(2) archív autora.

spišskými kňazmi. Má svoje jedinečné parametre: vychádzal 11 rokov, vyšlo asi 135 čísel spolu asi na 2777 stranách. Vzhľadom na počet vydávaných exemplárov mal iba regionálny význam, ale stal sa priekopníkom v samizdatovej tvorbe.

Chronologicky ďalším periodickým samizdatom bol časopis **Náboženstvo a súčasnosť**. Vznikol roku 1982 ako samizdat s celoslovenskou pôsobnosťou. Dôvody jeho vzniku sú najužšie spojené s tými dôvodmi, ktoré charakterizovali všeobecne vznik periodických samizdatov. Iniciovali ho katolícki aktivisti z prostredia Laického apoštolského hnutia. Jeho prvá redakcia bola v zložení František Mikloško, Ján Čarnogurský, Martin Lauko. Podklady pre tlač pripravovala manželka tretieho z redaktorov, Soňa Lauková. Spočiatku mal svoj vzor v českom informačnom samizdatovom časopise Informace o Cirkvi, ale pobral sa svojou cestou, čo vyjadroval aj jeho názov.⁴⁵ V tejto prvej fáze zabezpečoval tlač cyklostylom Ivan Polansky z Novej Dubnice až do jari 1983 v počte 500 exemplárov, potom prevzal tlač František Petráš zo Šenkvic. Postupne ako rástla distribučná sieť na ďalšie a ďalšie miesta na Slovensku, stúpol počet výtlačkov na 750 ex., po stabilizovaní ofsetovej tlačiarne postupne na 900 ex. roku 1988 a 1000 ex. roku 1989. Štandardný formát A4 bol v neskorších fázach od roku 1989 zmenšený na skladnejší A5, čo umožnila počítačová sadzba textu. Pribudla aj farebná obálka s kresbou. Postupom času sa menila aj redakcia a nastupovali mladší redaktori, ktorí boli bezprostrednejšie zapojení do práce v kresťanských spoločenstvách: Vladimír Jukl, Rudolf Fiby, Peter Murdza, František Novajovský, Eva Čikelová, Judita Stempelová, Ladislav Stromček. Časopis sa usiloval zaoberať aktuálnymi otázkami kresťanstva, rozoberal udalosti v Cirkvi doma i vo svete, informoval a zastával sa prenasledovaných pre vieru ale

poukazoval aj na problémy v oblastiach kultúry, ekológie, histórie atd. Svojou činnosťou sa usiloval rozširovať priestor slobody výmeny informácií a tvorby a viesť k tomu svojich čitateľov. Toto smerovanie našlo svoju odozvu vo vzniku ďalších samizdatových periodík (Serafínsky svet, Výber, Rodinné spoločenstvo, po prechodnom období "NaS -Príloha mladých" aj ZRNO a iné).

Takmer súbežne s predchádzajúcim časopisom vznikol františkánsky samizdatový časopis **Serafínsky svet**, ktorý v ročníkoch 1983 a 1985 niesol aj názov **Pokoj a dobro**. Dôvodom zmenu názvu bolo pokus o zmätenie ŠtB. Zmena sa používala najmä v situáciách, kedy sa pociťovalo priostrovanie situácie a nárast napätia. Časopis vychádzal v spolupráci s františkánmi okolo Petra Rúčku, od začiatku ho tlačil Ivan Polanský. Vychádzal v počte na začiatku 300 ex., ale už od tretieho čísla 1982 v 500 exemplároch. Keď sa roku 1983 od neho odsťahoval prvý cyklostylový stroj, nejaký čas nastala vo vydávaní medzera, kým si nezaobstaral ďalší stroj roku 1984 a stal sa viac nezávislým, čo malo vplyv na vznik ďalších časopisov, ktoré začal postupne vydávať. Po zaistení Polanského roku 1987 pohotovo prevzal tlačenie Jozef Oprala. V roku 1989 vyšlo síce iba jedno číslo, ale po krátkej prestávke sa v jeho vydávaní pokračovalo už v legálnej podobe. Tento samizdat bol určený predovšetkým pre širokú františkánsku rodinu reprezentovanú oživenými mužskými i ženskými rehoľami a v dôsledku ich činností tiež oživajúcim tretím františkánskym rádom. Obsah článkov na zaoberal františkánskou spiritualitou, ale nechýbali ani články o všeobecnom dianí v Cirkvi.

Podľa dátumu vzniku ďalším z periodických samizdatov je **Una Sancta Catholica**, časopis pre kňazov. Vydával ho cyklostylom v počte 300 exemplárov Jozef Oprala od konca roku 1983 až po

⁴⁵ Porov. Martin LAUKO, *Spomienka na tri samizdaty*, v: *Slovenská nedeľa*, magazínova príloha

Veľkú noc 1985, spolu vyšlo 6 čísel, ktoré boli označované názvom obdobia alebo hlavného sviatku cirkevného roku, na ktorý boli zamerané a v ktorom práve vyšli. Čísla mali priemerne ponad 60 strán a obsahovali prejavy a príhovory Svätého Otca, úvahy a informácie z diania v Cirkvi.

V roku 1984 začal Ivan Polanský vydávať **Výber**. Jeho názov vyjadroval obsah tohto periodického samizdatu, ktorý mal formu zborníka rôznych článkov pochádzajúcich z rozhlasových relácií rádií Vatikán, Slobodná Európa a Hlas Ameriky. Prvé číslo bolo akoby na skúšku vydané ormigom v počte 80 exemplárov, od druhého čísla vychádzal Výber cyklostylom v počte asi 500 exemplárov. Počet strán postupne narastal od 52 po 101, preto od čísla 4/1984 začal články triediť a čísla boli usporiadané monotematické. Od čísla 2/1985 už každé číslo malo svoju hlavnú tému, napr. Ekumenizmus, Predvolebné svedectvá, Mládež, Právo na slobodu. Jednotlivé čísla boli doplňované aktuálnymi informáciami a správami. Tým si zachovávali priemerný rozsah okolo 30-35 strán. Hlavne pre svoje články zo Slobodnej Európy a Hlasu Ameriky bol Výber dosť "štipľavý" pre ŠtB, ale mal informačnú hodnotu pre tých, ktorí nemali čas alebo možnosť sledovať tieto správy priebežne. Ukončenie vydávania nastalo Polanského zaistením roku 1987.

V roku 1985 vznikol ďalší významný samizdatový časopis: **Rodinné spoločenstvo** známy tiež pod skratkou RoS. Už z jeho názvu je jasné, že bol určený pre rodiny a v prostredí Hnutia kresťanských rodín, ktoré moderoval Vladimír Ďurikovič aj vznikol. Od samého počiatku mal pomerne silnú redakciu zloženú z odborníkov, redakcia sa postupom času menila. Vďaka veľkému úsiliu redakcie mal tiež početných prispievateľov. Tento časopis sa začal tlačiť na

cyklostyle u Františka Petráša, kde sa zaučil aj Vladimír Ďurikovič. Po presťahovaní tohto stroja do Bratislavy prebral Ďurikovič so svojimi synmi tlač podstatnej časti, ktorú v Bratislave vydávali. Blany totiž v neskorších rokoch putovali ešte ďalej či už na Oravu alebo neskôr aj do Košíc, kde sa tlačili ďalšie výtlačky. Počet výtlačkov z roka na rok rástol, z prvých 600 ex. po roku narástol na 800, o každý ďalší rok na 900, 1000 až roku 1989 na 1300 exemplárov. Časopis mal spravidla farebnú obálku s kresbou tlačenú na ofsete. V prvých ročníkoch posledné strany tvorili komixové prílohy pre deti rozmnožované na xeroxe, neskôr na ofsete. Ofsetovou tlačou v spolupráci s Laickým apoštolským hnutím vychádzali aj niektoré strany, ktoré obsahovali texty doplnené obrázkami alebo kresbami.

Jednotlivé ročníky mali tematické zameranie: 1. Rodina vo svetle lásky, 2. Rodina a Kristov pokoj, 3. Spoločenstvo života, 4. Jednota, 5. Sloboda. Každé číslo malo niektoré stále rubriky: Zo života rodín, Hovorí právnik, Psychológ medzi nami, Dejiny Cirkvi, Katechéza, Aktuálne problémy Cirkvi a spoločnosti, Osobnosti. Každým číslom rástol počet strán z počiatočných 25 až po maximálnych 83, čo už bol pomerne objemný magazín pre rodinu.

Hneď od začiatku roku 1990 sa časopis legalizoval a po niekoľkých zmenách vychádza až doteraz.

V roku 1985 začali vychádzať tiež **Myšlienky z večeradla**, ktoré vydávala Alžbeta Vojtková. Prvé číslo bolo vydané na ormigu, potom sa však boli zaučiť u Ďurikoviča na cyklostyle a tak ďalšie čísla už boli cyklostylované s postupným nárastom počtu exemplárov až na 1200. Ich rozsah bol od 5-7 strán po 13. Vychádzali dvakrát ročne. Obsahovali materiály, ktoré vznikali na stretnutí kňazov Mariánskeho kňazského hnutia a ich účel bol šíriť mariánsku úctu.

V nasledujúcom roku 1986 sa objavili ďalšie tri samizdaty:

1. **Historický zápisník**, ktorý vydával Ivan Polanský. Zmienil som sa už o ňom na začiatku tejto kapitoly. Tu len doplním údaje: číslo 1/1986 bolo venované Dr. Jozefovi Tisovi, malo 64 cyklostylovaných strán. Číslo 1/1987 bolo venované Andrejovi Hlinkovi, malo 43 strán, tretie pripravené číslo (2/1987) bolo celé zabavené pri domovej prehliadke a k čitateľom sa už nedostalo. Malo 32 strán. Obvyklý náklad Historického zápisníka bol 600 ex.

2. **Svetlo**, časopis pre deti do 15 rokov. Vydávali ho saleziáni, preto mal ducha saleziánskej spirituality. Za štyri roky vyšlo samizdatovo 14 čísel v priemere na 40 stranách. Od začiatku mal formát A5. Vydávaný bol na xeroxe, niektoré čísla boli dotlačané na ofsete. Počty sa pohybovali od počiatočných 50 ex. postupne až po 300 ex. v roku 1987 a 500 ex. od roku 1988, o niektoré čísla bol väčší záujem, lebo sa dali použiť samostatne ako pomôcka pre prácu s deťmi alebo uvádzali iné cenné informácie, preto mali neskôr ofsetové reprinty dosahujúce stovky až tisícky exemplárov. Čísla boli ladené monotematicky a mali niektoré stabilné rubriky. Aby boli pútavejšie pre mládež, každé číslo obsahovalo perokresby a usilovali sa o peknú grafickú úpravu.

3. **Plátok** začal vychádzať v spoločenstve mladých v Nových Zámkoch a je prvým zo zdokumentovaných farských časopisov. Najprv to bola iba pravidelne vychádzajúca dvojstrana aktualít, z ktorej sa rozvinul časopis. Spolu vyšlo 40 čísel s priemerným počtom 10 strán. Prepisoval sa na písacom stroji v 30 exemplároch. Mal slúžiť aj ako pomôcka pre prácu v malých spoločenstvách mládeže, obsahoval úvahy a aktuality zo života Cirkvi.

Nové Turice s Máriou bol názov časopisu, ktorý začalo vydávať Hnutie charizmatickej obnovy v Banskej Bystrici roku 1987. Do roku 1989 vyšlo spolu 7 čísel v priemere na 13 stranách. Časopis vychádzal cyklostylom na formáte A4 v náklade 250 exemplárov. Redaktorom bol Václav Kocian a obsahoval informácie zo života hnutia, teologické články a úvahy, aktuality.

Radosť a nádej vznikol roku 1987 z iniciatívy bratislavských bohoslovcov. Jedným z nich bol Michal Vaško, ktorý spolu s Antonom Semešom, Petrom Haťapkom a neskôr prizvaným Jánom Letzom vytvorili jeho redakciu. Z 30-stránkového časopisu sa neskôr stal zborník so 100 až 200 stranami. Tlač zabezpečoval Peter Haťapka na ofsete v náklade 200 - 300 exemplárov. Redakcia sa chcela deliť o názory a postoje v oblasti filozofie, teológie, kresťanskej viery, umení, politike a vyzývala vyjadriť sa k tomu aj svojich čitateľov. Postupne sa profilovali rubriky Miestna Cirkev, Filozofia, Ekumenizmus, Umenie a próza, Poézia, Knihy a Správy. Myslím, že po skončení štúdií Michala Vaška a jeho odchode z Bratislavy prepojenie na bohoslovcov zoslablo a hrali v časopise pasívnu úlohu. Koncom roka 1989 si založili nový časopis Adsum, ktorý si nekládol tak vysoké kritéria a plnil úlohu interného študentského časopisu bohoslovcov.

V roku 1988 sa objavili ďalšie nové časopisy: Jánom Čarnogurským vydávané **Bratislavské listy** a **Hlas Slovenska** vydávaný Martinom Laukom. Obidva časopisy mali niečo spoločné: ich ťažisko bolo v spoločensko-politickej oblasti, čo bola nová orientácia medzi kresťanskými časopismi orientovanými prevažne na náboženskú oblasť. Bratislavské listy vyšli samizdatovo 5 čísiel v rozsahu 10-15 strán, ale boli dosť obsažné, lebo fotografickým spôsobom zmenšená

sadzba najmä prvých čísel poriadne zhustila text. Bol vydávaný ofsetom v počte od 200 do 400 exemplárov. Časopis sa zaoberal politickým dianím na Slovensku so snahou vytvoriť priestor pre diskusiu o možnej alternatíve budúceho vývoja, informoval o perzekúciách, prinášal politické fejtóny a polemiky. Od prvého čísla mal rubriky: Články, Správy, Recenzie, Dokumentácia. V jednom čísle v rámci dokumentácie bol napr. návod a nákres, ako si možno zhotoviť najjednoduchšie rozmnožovacie zariadenie.

Hlas Slovenska vychádzal cyklostylom, spolu vyšlo 8 čísel priemerne do 30 strán v počte 200-250 exemplárov. Boli v ňom uverejňované články o problematike Slovenska a slovenského národa, zvlášť bol dôraz na zamlčovanú históriu.

Z časopisov s orientáciou náboženskou začali v roku 1988 vychádzať ďalšie dva. Prvým z nich je **Katolícky mesačník**. Pochádzal tiež z prostredia Laického apoštolského hnutia a hlavne v tomto okruhu sa tiež rozširoval. Jeho iniciátorom bol Vladimír Jukl. Pretože časopis Náboženstvo a súčasnosť vychádzal väčšinou 4-krát do roka, postupne sa to začalo pociťovať ako nedostatočný interval pre šírenie informácií. Preto sa dr. Jukl podujal vydávať ho mesačne. Bol to jediný mesačník medzi samizdatovými periodikami. Prvé číslo bolo xeroxované a bolo odporúčané podávať ho ďalej na rozklepávanie strojom. Už od 2. čísla bolo tlačené na ofsete v počte 200 exemplárov, od 5. čísla 300 ex. V Košiciach sa prepísal na blany a vydal cyklostylom v ďalších 100-150 ex.⁴⁶ Keďže vychádzal každý mesiac, jeho distribúcia bola náročnejšia, preto mal nižší náklad. Spolu vyšlo 18 čísel priemerne s 20-25 stranami. Obsahoval tri časti: *Z domova*, *Zo sveta* - informačný materiál, *K štúdiu* - študijný materiál.

⁴⁶ J. ŠIMULČÍK – R- FIBY, *Slovenské katolícke samizdatové periodiká* (Prehľad), s. 2.

Druhým bola **NaS - Príloha mladých**. Tento časopis hoci podľa názvu sa zdá iba prílohou Náboženstva a súčasnosti, mal samostatnú redakciu a chcel poskytovať priestor pre mladých autorov a tiež obsah mal byť profilovaný pre mladých. Vonkajšou úpravou sa zatiaľ neodlišoval od NaS, s ktorým bol aj spolu tlačený a distribuovaný. Bola to však len prechodná forma, keď sa po troch číslach stal priamym predchodcom časopisu *Zrno*.

Zrno bol podľa roku vzniku - 1989 posledným známym samizdatovým časopisom. Názov bol zložený z počiatkových písmen slov ZRelosť - Nádej - Orientácia, čo malo vyjadrovať aj jeho obsah. Svojou grafickou úpravou sa odlišoval od dovtedajších samizdatov svojou prepracovanosťou, usporiadaním textov doplnených fotografiami a perokresbami, aby bol pútavý pre mládež. Jeho "dušou" bol Ladislav Stromček. Samizdatovo vyšli 4 čísla formátu A5 ofsetovou tlačou s postupne sa zvyšujúcim počtom strán z 20 na 36 a 40. Dosiahol aj dovtedy najväčší náklad 1500 ex., posledné 4. číslo malo v decembri dotlač 3000 ex. Svojim zameraním na mládež od stredoškolského veku a vyššie sa usiloval zaplniť ďalšiu medzeru, ktorú v neslobodných pomeroch vyplňala periodická samizdatová tvorba.

7. Záver

V tejto práci som sa pokúsil popísať vydavateľskú samizdatovú činnosť hlavne tých stredísk, ktoré vydávali samizdat pravidelne a relatívne vo väčších množstvách, nakoľko to okolnosti dovoľovali. Ako vidno z uvedeného prehľadu, nadväzovalo sa na staršie tradície, teda nezačínalo sa celkom od nuly. Postupne sa zlepšovali možnosti, s rozvíjajúcimi sa technológiami sa zlepšovali a rozširovali aj samizdaty. od jednotlivých vydaní v malom množstve k periodickým samizdatom i väčším množstvám vydávaných kníh, ktoré sa usilovali vyplniť medzeru vzniknutú bránením v riadnom rozvíjaní života Cirkvi. Samizdatové vydania kníh boli často predchodcami dnešných titulov, ktoré sa po zmene podmienok v dosť početných množstvách objavili na pultoch dnešných kníhkupectiev s náboženskou literatúrou. Niektoré samizdatové časopisy sa zase stali základom dnes vydávaných náboženských časopisov.

Popri uvedených knihách a časopisoch existovali ešte ďalšie, ktoré budú možno popísané v niektorých ďalších prácach, pretože sú náznaky, že vychádzali, ale nie sú doteraz dostatočne zdokumentované. Pri opise periodických samizdatov som nechcel opakovať presné štatistické údaje, ktoré už boli publikované,⁴⁷ skôr som chcel poukázať na súvislosti, v akých boli vydávané a kto za nimi stál. Pri knižných vydaniach som sa obmedzil iba na výpočet podľa dostupných údajov, z obsahovej stránky sa im už istý čas venuje PhDr. Rudolf Lesňák, ktorý sa chystá v blízkom čase vydať na túto tému knihu.

⁴⁷ Porov. Ján ŠIMULČÍK, *Slovenské katolícke samizdatové periodiká v rokoch 1969-1989*, v: *Viera a život*, ročník VII (1997), č 2, s. 151-169.

Samizdaty rozvíjali slobodnú nezávislú kultúru⁴⁸ a tak svedčili o vitalite Cirkvi, ktorá si našla nové spôsoby, ako rozvíjať svoj život aj uprostred ťažkých podmienok vonkajšieho útlaku.

⁴⁸ Porov. J. ČARNOGURSKÝ, *Zárodky otvorenej spoločnosti na stránkach samizdatových časopisov*. V: *Otvorená spoločnosť*, Filozofický ústav SAV, Bratislava 1993.

Použitá literatúra

Publikácie

ARNOVÁ Gabi, *Vydajú vás*, MPK Bern 1986.

ČARNOGURSKÝ Ján, *Väznili ich za vieru*, Pramene, Bratislava 1990.

HLINKA Anton, *Sila slabých a slabosť silných*, Bratislava 1990,
3. doplnené vydanie.

KRČMÉRY Silvester MUDr., *To nás zachránilo*, Lúč, Bratislava 1995.

LETZ Ján, *Život v hľadaní pravdy*, Charis, Bratislava 1996

MIKLOŠKO František, *Nebudete ich môcť rozvrátiť*, vydavateľstvo
Archa, Bratislava 1991.

NÁHALKA Štefan, *Pamätnica Slovenského ústavu sv. Cyrila
a Metoda*, SÚSCM Rím 1973.

Otvorená spoločnosť. Filozofický ústav SAV, Bratislava 1993.

RYDLO Jozef M., *Vydavateľské dielo Slovenského ústavu sv. Cyrila
a Metoda v Ríme 1963-1988*, Rím 1989.

TRSTENSKÝ Viktor, *Nemohol som mlčať*, vydavateľstvo Nové Mesto,
Bratislava 1994.

Periodiká a iné dokumenty

Slovenská nedeľa, magazínová príloha slovenského denníka, 13. februára 1992, č. 37, ročník III.

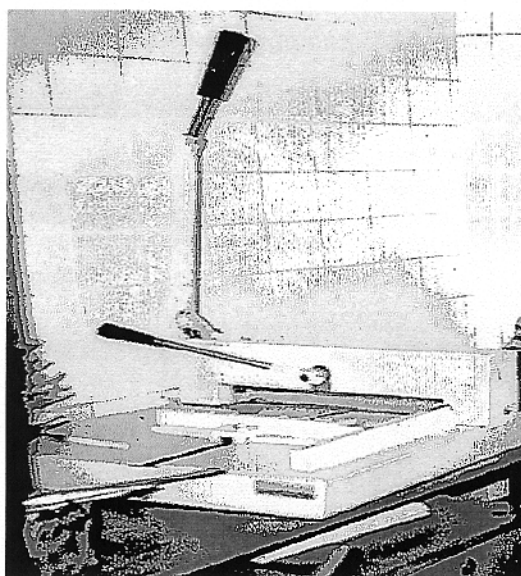
ŠIMULČÍK J. - FIBY R., *Slovenské katolícke samizdatové periodiká*
(Prehľad) 19 1. 1992. Publikované na výstave "Nezávislá literatúra na
Slovensku 1969 - 1989", poriadaná Maticou Slovenskou 20. 2. 1992 -
15. 4. 1992 v Martine.

Viera a život, časopis pre kresťanskú orientáciu, vydavateľstvo Dobrá
Kniha, Trnava, apríl 1997, ročník VII, číslo 2.

Obrazová príloha: zariadenie samizdatovej dielne

Ofsetový stoj

Knihárske nožnice